

EÖTVÖS KÁROLY IGAZSÁGA*

Tudatos és tudattalan gondolkodás a tiszzaeszlári perben

1882. április 1-jén Tiszaeszláron két egymástól független esemény zajlik. Mindkettő központjába egy-egy tizenéves, tragikus sorsú gyerek kerül: Solymosi Eszter és Scharf Móric.

Eszter anyja, a negyvenhét éves özvegy napszámos asszony képtelen három gyermekét egyedül eltartani. 1882. március 1-jén cselédnek adja lányát, Esztert Tiszaeszlár faluba, Huri Andrásnéhoz. Eszter egy hónapja szolgált már, amikor április 1-én gazdaasszonya a tavaszi nagytakarításra készülődve festékért Ófaluba küldi. Eszter hazavitte a festéket, de Huriné elégedetlen volt a festék színével, Holakovszki András huszonhárom éves szolgálégény füle hallatára pörlekedő hangon kiabált a kislánnyal: „Estig még háromszor is megjárhatod az utat a boltba!” – de amikor a lány még négy órákor sem tért vissza, Huriné izgatott lett.

Holakovszki András uzsonnaidő tájban az ófalui kútnál találkozott a kislánnyal, aki egy fűzfa alatt sírdogált.

Huriné első gondolata a lányka öngyilkossága volt: aznap délután a Tisza partján kereste Eszter nyomát. Hasonlóan vélekedhetett a lány bátyja, János is, aki viszont a falu régi kútjában kereste.

Talán valami büntudat nyomta Huriné lelkét, hogy menten öngyilkosságra gondolt. Nem alaptalanul. Bár hűvös volt, Eszternek – éppen e naptól kezdve – már mezítláb kellett járnia. De enni sem kapott, mert a nagytakarítás miatt nem főztek semmit. Mint Eötvös írja: „Tehát éhezett is. Fázott és éhezett. Amellett dolgozott is egész nap, Ófaluba – oda és vissza – másfél óra a járás, amit két ízben is be kellett futnia. Napidíja 8 fillér. Nyolc fillérért egész istenáldotta napon fázni, éhezni, s hajnaltól estig dolgozni súlyos végzet.” Vásárlás előtt Eszternek mosogatnia kellett. Hurinétől kikapott, mert a kormos edényeket a sütőteknőben és nem a mosóteknőben mosta el. Élesen szólt rá, de komolyan nem bántotta – vallotta június 21-ikén. De megtörténhetett – sokszor meg is történt –, hogy vesszővel fenyegette, megkergette.

* A Magyar Tudományos Akadémián 1985. november 5-ikén elhangzott előadás nyomán

Vámosi Julcsa, Eszter egyik barátnője így vallott az Eszter és nővére, Zsófi közötti utolsó beszélgetésről: „Mért vagy olyan szomorú? Talán megvert az asszonyod?” – „Nem vert meg” – felelte a szomorú lány. Zsófi április 2-ikán cukorért ment Groszberg Leo boltjába. A boltos megkérdezte: „Még sincs meg Eszter?” „Dehogyan van, dehogyan van, sajnálom szegényt, olyan szomorú volt az a lány” – válaszolta Zsófi.

Június 18-ikán, hetvenkilenc nappal eltűnése után a Tisza partra vetette Eszter holttestét. Ruháját felismerték, kezében még ott volt a kék festék. A Tiszából kifogott lányka nyaka ép, ruháján nem találtak vérfoltot. Több tanú felismeri a lábán egy nemrég történt baleset nyomát. Esztert mégsem temetik el békességben, mert addigra a lelkeket már elborította a vérvád keltette vad indulat.

Térjünk most át 1882. április 1-jének másik eseményére. Erre a napra tüzték ki Tiszaeszláron a zsidó hitközség vezetői az új metsző megválasztását. Április 1-je volt a közelgő zsidó húsvét, a pészáh előtti utolsó szombat. Ez azért jelentős, mert pészáhra pászkát, kovásztalan kenyeret kell sütni az Egyiptomból való szabadulás emlékére. A történelem során a vérvád mindig húsvét táján lobbant fel, nyilvánvaló kapcsolatban Jézus keresztre feszítésével. Terjesztői szerint a zsidóknak a kovásztalan kenyérhez van szükségük a keresztény vére.

A metszői állásra hárman jelentkeztek. A metszőnek az a feladata, hogy rituális szabályok szerint levágja a fogyasztásra szánt állatokat. Emellett az ő feladata az újszülöttek körülmelése is. Az újszülötteket nyolcnapos korban kell körülmelni. A rituálé rendszerint a zsinagógában történik, külön kerevet szolgál erre a célra. Neve: Élijáhu széke. A körülmelés után – írja Eötvös – a pénisz gyakran erős vérzés támad. Előfordult, hogy a vérvesztéségtől elgyengült csecsemő meghalt. A metsző személyéhez így kétszeres félelem tapadt: A rituális állatlevágás és a szimbolikus kasztrálás. Mindkét véres jelenetnek természetesen részesei a zsidó gyerekek.

A metszőválasztásról a faluban feltehetően sokan tudtak. Három metsző talán háromszorosan kavarja fel a tudattalant, zsidóét, keresztényét egyaránt. Különös erővel hatott Scharf József zsidó egyházfira és háza népére.

Április 2-ikán Solymosiné a faluban eltűnt lánya után tudakozódva találkozik Scharf Józseffel, aki azzal vigasztalja, hogy „ne búsuljon, szomszédaszony... csak valahova elbódorgott a lánya. Történt már ilyen eset Hajdúnánáson is, ott is elveszett egy gyerek, már a zsidókra kezdtek ráfogni, hogy ők emésztették el, de azután csak hazajött a gyerek, valahol a zombékok közt aludt hosszú ideig”.

A per során Solymosiné is, Scharf is egybehangzóan adtak számot az esetről. Scharf utóbb mindig magát hibáztatta, hogy ezekkel a vigyázatlan szavakkal ő ültette el a falusi fejekben a rituális gyilkosság gondolatát. Eötvös maga is ezen a nézeten volt. Solymosiné mindaddig ügyet sem vetett Scharf szavaira, míg valaki felkeltette a gyanúját, hogy bizonyára a zsidók emésztették el a lányát. Az első „tanú”, aki állítása szerint látta is a gyilkosságot, az események ismeretében nem véletlenül Scharf József négyéves kilenc hónapos kisgyereke, Samu volt.

A vizsgálóbíró így rögzítette a gyerek elbeszélését: „Solymosi Esztert ismeri. Eszter bement lakásukba, apja Eszter szájába fehér rongyot dugott, aztán teknőben mosdatták, és egy nagy zsidó bácsi egy hosszú késsel nyakát megvágta úgy, hogy a feje leesett... Móric fogta a fejét, ő pedig (maga a kis Samu) tartott egy tányért, s abba a piros vércsurgott.”

Mikor a gyerekek megmutatták Schwarcz Salamon metszőt, ezt mondta: „Ez a nagy metszőbácsi, aki Esztert megvágta.” A tizenkét éves Sós Erzsébetnek így mesélte Samu a történetet: „Behívta atyus a magyar lányt a templomba, ott egy karszékre ültette, Móric fogta a kezét, atyus fogta a fejét, a metsző megvágta a lábát, aztán elvitték arra, ahol az a nagy fa van.”

A vérvád felszítói is belátták, hogy nem alapozhatják a vádat egy nem egészen öt éves tanú vallomására. Idősebb koronatanú kellett. Így került a sor Móricra. Míg Eszter önkezeivel vetett véget életének, Móricból erkölcsi hullát gyártottak. Eötvös *A nagy per*-ben nemcsak a vádlottak igazságáért harcolt, hanem Móricnak is igazságot szolgáltatott. Lépésről lépésre követte az eseményeket, ahogy a megrettent gyerekekkel eljátszották azt a tragikus szerepet, melynek ő maga is áldozata lett.

Eötvös írása alapján állítsuk össze a Scharf családi történetét.

Scharf József, negyvenegy éves tiszaezlári egyházfi, 1867 januárjában vette feleségül Móric és Samu édesanyját, Fajermann Bettit. M. 1868 júliusában vagy augusztusában született. Az anya meghalt. Az özvegy Scharf újránősült. Móric nem ked-

velte mostohaanyját, aki már hatéves korától nevelte. Így tudósít erről Eötvös:

„A tárgyaláson az elnök megkérdezi a gyereket:

– Móric, édesapád jól bánt veled?

– Nem mondom, hogy jól, de azt sem, hogy nagyon rosszul bánt volna velem.

– Miben nyilvánult meg, hogy nem jól bánt veled?

– Abból, hogy mostohaanyám volt. Az nem szokott a mostohagyerekre nagyon felügyelni.”

Az anya halála után újabb megrázkódtatás éri a családot, amikor 1882 márciusában meghal Scharfék kilencnapos csecsemője. A két gyerek feltehetően sok mindent láthatott mind a születésből, mind a csecsemőhalált követő eseményekből. Freud egyik esettanulmányából (*A kis Hans esete*) jól tudjuk, hogy a testvérszületés milyen mélyen felkavarhatja a tudattalan fantáziákat. Móricnak és Samunak lánytestvére született. A kislány felkelti a fiúk kasztrációs szorongását: ugyanis kilencnapos korban halt meg, egy nappal azután, amikor a fiúkat körülmélik.

A szülők maguk is az újszülött halálának tulajdonítják Samu történetét Solymosi Eszter meggyilkolásáról. A szülők szerint, mint írja Eötvös újra, a márciusban vagy áprilisban meghalt csecsemőlányuk holttestét s ennek megmosatását látta a kis Samu. Az új metszők megjelenése által kiváltott félelem, Eszter eltűnése, majd az egész falu egyre fokozódó izgalma, a testvérszületés-testvérhalál által már amúgy is felkavart gyermeki lélekben mérhetetlenül felerősítette a tudattalan fantáziákat.

Samu „vallomásában” figyelemre méltók a következő felbukkanó motívumok: – a szék – az Élijáhu széke, ahol a körülméltetés történik: a metsző bácsi kése, a hely, ahol a bácsi vág – a nyak és a láb, melyek a rituális körülméltetésre is és az állatvágásra is utalnak.

Móricot első ízben május 20-ikán, hét héttel Eszter eltűnése után Eszláron hallgatták ki, ekkor még vallomása minden körülményre nézve összevágott a többi vádlott vallomásával, de másnap, május 21-ikén, a Nagyfaluban zajló kihallgatáson egészen másképpen beszélt.

Scharf Móric a Nagyfaluban felvett vallomási jegyzőkönyv szerint azt adta elő, hogy az ő apja, Scharf József 1882. évi április hó 1-jén 11 és 12 óra tájban az utcáról hívta be lakásukba az ott elhaladó Solymosi Esztert avégett, hogy az asztról vegye le a gyertyatartókat. (Szigorúan vallásos zsidónak még ilyen aprómunkát is tilos szombaton végeznie.) Midőn az öt gyertyatartót elrakta, akkor bement oda egy koldus zsidó, aki Solymosi Esztert behívta a zsidó templomba, Esztert kezénél fogva kivezette, Scharf Móric szülei a szobában maradtak, ő kiment a zsidó koldus és Solymosi Eszter után az udvarra, látta, hogy azok bementek a templomba. Kis idő után a templomból jajgatást

hallott, három-négy segélykiáltást, olyanformán: „Emberek, segítség!” Mikor odaszaladt a templomajtóhoz, próbálta kinyitni, de zárva találta. Benézett a kulcslyukon, melyben nem volt benne a kulcs, s látta, hogy a lány a földön feküdt egy ingben, ruhái az asztalon voltak. A lányt a metszők közül kettő és egy eszlári zsidó koldus, Voller Hermann a földön lenyomva tartották. Schwarcz Salamon éppen akkor vágta meg a nyakát. Aztán a két metsző és a koldus zsidó felemelték a lány testét, Schwarcz Salamon pedig két véres cseréptányérba csorgatta a vérét, aztán a vért egy nagy fazékba öntötték. Aztán felöltöztették a lányt. Közben a belső templomból kijött még négy eszlári zsidó, ezek körülállták a lány testét, mialatt öltöztették. Scharf Móric eme vallomását a tárgyalás során beható keresztkérdések után is lényegében fenntartotta, és ragaszkodott ahhoz, hogy látta, midőn Solymosi Esztert a zsidó templomban megölték.

Elemezzük a vallomás részleteit.

1. Kukucskálás a kulcslyukon.
2. A lány a földön fekszik ruha nélkül.
3. A lányt a metszők a földön lenyomva tartják.
4. A metsző asztali késsel vágja a lány nyakát.
5. A vért egy tálba csurgatják.
6. A lányt felöltöztetik.
7. Sokan körülállták, úgy öltöztették.

Bár a vallomást, mint arra rövidesen rátérek, a megfélemlített gyerekből kegyetlen módszerekkel kényszerítették ki, mégis érdemes azt analitikus szempontból értelmezni. A vallomásban a különböző agresszív cselekedetek a következő álomszerű történetet jelenítik meg: egy kulcslyukon meglesett ősjelenetet, egy megerőszkölést – hasonlót, mint arról az *Álmodó ifjúság*-ban Balázs Béla tudósít: egy rituális állatlevágást – nyakonmetszést, vérfolyást, egy rituális körülméletést és az utána történt felöltöztetést, valamint egy halottmosdatást és öltöztetést.

Mi történt a két vallomás között?

Az agresszív fantáziák megjelentek a valóságban.

Móric második kihallgatása Bari József vizsgálóbíró lakásán történt, Nagyfaluban. Péceli Kálmán írnok is részt vett a „kihallgatásban.” Péceli 1856-ban, huszonhárom éves korában egy rossz hírű nővel együtt kegyetlenül meggyilkolt egy idős, védtelen embert. A rablógyilkosságért 1857-ben, éppen május 21-ikén, azon a napon, melyen ő a zsidó fiút vallatta, tizenöt évi súlyos börtönre ítélték. Ő volt a nem egészen tizennégy éves kisfiú vallatója. A gyermeket azért vitték Nagyfaluba, hogy ott megtörjék. Az éjszakai vallatás részletei a nagy titkolózás ellenére kiszivárogtak. A kíváncsi cselédek az ablakzsalu rései között felváltva leskelődtek. Hallották, hogy Péceli megfenyegette a gyermeket, hogy tömlöcben rohad el, ha nem mondja el az igazat, hogy hova lett Eszter. „Ha

megmondod, szabadon engednek. De különben is, az apád már bevallott mindent.” Mozga Péter, Leske Mária látta, ahogy a pandúr a gyerek fülét rázta, korbáccsal ütötte. Zdenek Gergely azt látta, hogy míg Péceli vallatta, Bakó pandúr kezében korbáccsal állt mögötte. Weinstein Lázárné és lányai, valamint Lustig Sámuel május 22-ikén látták Móricot, amikor Nagyfaluból Eszlárra visszakísérték. „Úgy össze volt verve, hogy alig tudott a maga lábán járni.”

A kikényszerített vallomással nem ért véget Scharf Móric kálváriája. Bár nem volt vádlott, továbbra is törvénytelenül elzárva tartották. Gyötörték, gúnyolták, hogy ellenállását, érejét végképp felmorzsolják, és biztosan lehessenek abban, hogy a tárgyaláson is kezes tanú lesz, akinek vallomására a vád biztosan építhet.

De még ilyen módon, mindenkitől elzárva sem sikerült a gyermek lelkét teljesen megrontani. A börtönben Móric megemlékezett anyja halála napjáról. Könyörgött őrének, hogy mécseszt gyűjt hasson anyja emlékére. Eötvös ebben annak bizonyítékát látta, hogy a gyerek még nem fogadta el végleg a hamis tanú szerepét. Arra épít, mint írja, hogy: „A gyermeki lélek sohase lehet tökéletesen romlott. A legrosszabb ösztönökkel, a legvétekebb indulatokkal tömjék bár tele, annak a léleknek mindig lesz egy kis zuga, ahol a szülők iránti szeretnek egy sugára, az apai ház vallásos áhítatának egy kis melege megmarad. Ezt a sugárt, ezt a meleget akartam én erőre lobbantani, hogy a gyerek térjen vissza az igazsághoz, s gonosz meséjét taszítsa el magától.”

Augusztus végén Kozma Sándor királyi ügyész rendet akart teremteni a tiszaezlári per körül. Elrendelte Móric szabadlábra helyezését, hogy így kiszabadítsa a vizsgálóbíró befolyása alól. Jóindulata kudarcot vallott. Az alispán rendeletére a fogház kapujában Móricot Henter Antal, a vármegye várnagya várta. Ő veszi most a fiút „gondozásba”, hogy ilyen módon továbbra is elzárja a világtól, korábbi környezetétől, családjától. Eötvös többször kérelmezi, hogy a gyermeket adják vissza családjának, vagy legalább egy fővárosi intézetben helyezték el, de előterjesztését a kormány elutasította. A fiú tehát Henter Antalnál marad, akinek az a feladata, hogy – Eötvös szavaival – a tanút a tárgyalásra „kikészítse”. Mesteri módon tesz eleget ennek a feladatnak. Az a Scharf Móric, akivel a tárgyaláson találkozunk, már nem hasonlít a börtönben meggyötört, felmorzsolts, rettegő zsidógyerekhez. Hetyke, magabiztos, felelős, csúfondáros és fensőséges.

Mielőtt azonban ezt az átalakulást nyomon követnénk, szenteljünk néhány mondatot annak, milyen is volt Móric az életében végzetes sorsfordulót jelentő 1882. április 1-je előtt. Móric korábbi viselkedésének, jellemének megismerésében is

Eötvösre támaszkodom, aki a védelem szempontjából kulcskérdésnek tekintette, hogy a gyermek személyiségéről minél pontosabb képet alkosson.

Mostohaanyja – Müller Léni – félénknék, sőt gyávának tartotta. Hatéves parasztyerekek sokszor futamították meg, sírásra fakasztották.

„E gyávaság – írja Eötvös – nem egészen az idegek gyávasága. A szegény zsidó szülők gyerekeit már kis koruktól kezdve arra intik, arra oktatják, hogy a keresztyén gyerekekkel ne viszálykodjanak, azokkal szembe ne szálljanak, útjukból kitérjenek, mert azok erősek, bátrak, gorombák, és nagy többségben vannak, s ha civakodnak, mindig a zsidógyerek húzza a rövidebbet. A magyar gyerek már 5–6 éves korában lóra ül. Nyereg nélkül, csak úgy szőrén üli a lovat. Az az állapot, hogy ő lóhátról nézheti a gyalogos szegényfiút, s az öntudatlan önérzet, hogy ő már lovat is tud fékezni, s az ő hatalma előtt a ló is meghajlik már: bizonyos elbizakodást, bizonyos fokú hetyke bátorságot támaszt benne a szegényebb sorsú zsidógyerekekkel szemben.

A gyerek, akármilyen állapotú szülők gyereke, mind egyenlő természetű. De nevelésük nem egyenlő. A falusi vagyontalan zsidó bizony engedékenységre, alázatosságra, szelídségre oktatja gyerekeit. Ily nevelés mellett gyáva lesz a gyerek, ha idegzete erre különösen alkalmas.” De aki gyáva, az gyakran makacs is – folytatja Eötvös. A gyerek otthon makacs, konok, visszafeleselő volt. Kiváltképp mostohaanyjával szemben. Néha hirtelen fellobbanó, indulatos. Egy ízben előfordult, hogy a betegágyból éppen felkelt asszonyhoz baltát hajított. Egy másik alkalommal kést dobott feléje, amely a karján megsebesítette. Móric kemény veréseket kapott ilyenkor apjától, a verés után térden állva fogadkozott, hogy soha többé nem sérti meg mostoháját. „Honnan tudta volna az egyszerű menyecske – írja Krúdy Gyula – annak a lélekanalízisnek az eredetét, melyet a modern tudósok már régen megfejtettek, hogy miért volt Móric gyerek ilyenkor mindig türelmetlenebb a mostohaanyjához, mint egyébkor.”

Ez a gyáva, de lobbanékony, majd a börtönben agyongyötört kamasz került Henter Antal kezébe. A várnagy „nevelési módszereinek” főbb alapelvei a következők voltak: zsidóval, idegennel, ismeretlen személlyel nem volt szabad a gyerekeknek beszélnie, hogy senki másnak ne legyen hatása rá, csak a várnagynak. Tetszése szerint idomíthatta tíz hónap alatt a gyerek lelkét. Legfőbb célkitűzése az volt, hogy megutáltassa a gyerekekkel a zsidó vallást, saját zsidó mivoltát. Magával vitte a társaságába.

Miről hallott ott Móric beszélni? Hogy a zsidó koldus, csavargó nép, mindenhol kikergetik őket, nemsokára Magyarországról is. Móric jól tudott írni, olvasni, ugyanazt olvasta az újságokban is, amit a társaságban hallott. Csoda-e, hogy

tíz hónap után, az 1883. július 27-iki tárgyaláson kerekén kimondja, nem akar többé zsidó lenni. Az apa megkérdi fiától: „Mi az oka annak, fiam, hogy te ezt a mi vallásunkat úgy megutáltad?

– Az az oka, hogy megutáltam.

– Kell lenni valami okodnak...

– Nem akarok zsidó lenni!

– Miért utáltad meg?

– Mióta itt vagyok a vármegyénél.

– Miként utáltad meg?

– Most olyan idő van Magyarországon, hogy éppen csak ki nem kergetik a zsidókat. Fenének kell így a zsidóságl!

– Ki beszélte azt, hogy a zsidókat kiűzik Magyarországból?

– Az újságban olvastam.

– Milyen újságot olvasol?

– Olvasok én többet. *Függetlenség, Budapest, Nyírvidék, Szabolcsi Közlöny...*”

Így vált a falusi, tájékozatlan zsidó gyerekből a tárgyalás időpontjára újságolvasó, tájékozott, „úrifíú”. De a várnagy továbbment. Tudta, nem elegendő a gyerekekkel megutáltatni vallását, az is elengedhetetlen, hogy mint a vérvád koronatanúja saját maga elhiggye, amit állít. Ő maga legyen meggyőződve vallomásának igazságáról. Henter Antal mesterkedése meghozta gyümölcsét. Amikor a gyerekekben már tombolt a zsidóság elleni gyűlölet, akkor ültették el benne a vérvád gondolatát. Akit gyűlöl és utál az ember, arról könnyen elhiszi a rosszat, bármilyen képtelen is. A június 27-iki tárgyaláson közte és az apa között zajló párbeszéd később így folytatódott:

„– Honnan tudod te, hogy a zsidóknak keresztyén vére van szükségük?

– Én most sem tudom, de vannak nagy zsidók, akik kikeresztelkedtek, s akik azt mondják, hogy szükségük van rá. Nagy papok is mondták ezt nekem.”

Heumann védő ezt kérdezte:

„– A sakterek miért ölték meg a lányt?

– Törvényükben van, hogy szükségük van keresztyén lány vérere.

– Honnan tudod ezt?... Csak egy papot nevez meg, akitől hallottad!

– A katolikus pap Nyíregyházán.”

A szegény falusi zsidó gyerek szemében a katolikus pap, akinek úton-útfélen a falu apraja-nagyja kezét csókol, nagy úr. Amit ilyen nagy úr mond, hogyan lehet abban kételkedni?

Eötvös abban reménykedik, hogyha majd a fiú szemben áll apjával, megérzi, hogy nyers modorú, de egyenes gondolkodású apja mennyire szereti, akkor fellobban a gyerek szívében a szülői szeretet egy szikrája.

Henter mindent megtett, hogy apának és fiának ez az egymásra találása se következzen be, hogy a gyerek megutálja apját. Valóban, a várnagy mel-

lett töltött tíz hónap alatt apja képe helyébe Henter képe került. Őt utánozta, úgy dalolt, káromkodott, mint ő. Hogy a metamorfózis minél tökéletesebb legyen, Henter borral itatta, sétálni, kocsi-kázni, színházba vitte a gyereket. Ünnepnapokon a sóstói fürdőhelyre mentek, együtt hallgattak cigányzenét. Lassanként apjáról csak úgy beszélt, ahogy a várnagytól hallotta. Ronda zsidónak nevezte, akivel örökre szakítania kell ahhoz, hogy úr lehessen, hogy mintaképéhez, a várnagyhoz hasonlítson. Amikor pedig az egyik nyilvános tárgyaláson az apa belevág a gyerek szavaiba, Móric keményen és fensőségesen rászól: „Ha csendesen nem viseli magát, beviszik a dutyiba.”

Mint Eötvös szomorúan feljegyezte, a negyvennapos tárgyalás alatt Móric soha ki nem ejtette a száján azt a szót, hogy édesapám.

A június 20-iki tárgyaláson Scharf József a Tízparancsolatra emlékezteti fiát:

„– A Tízparancsolathoz tartsd magad, még ez ideig zsidó vagy!

A fiú dacosan feleli:

– Nem vagyok zsidó!”

Az apa megtántorodik, majd behasítja ruháját. (A ruha megszaggatása a zsidó rituálé szerint a gyász jele.) Az erős ruha szakítása zajt okoz a csöndben. Az elnök a csengőt rázza, hogy maradjon nyugodtan, mert kivezetteteti. „Nekem halottam van, azt gyászolom.” S könnyei kitörnek. A gyerek hátratekint, hogy lássa, mit csinál az apja, aztán csaknem nevetve, diadalmas arccal fordul az elnök felé, mintha azt akarná mondani: „Ugye, derék gyerek vagyok. Ugye, legyőztem a zsidót, noha az apám.”

A gyerek manipulálásában fontos szerepet játszott, hogy társadalmi felemelkedéssel kecsegtették, ha híven teljesíti a neki kiszabott szerepet.

A június 27-iki tárgyaláson a gyerek dicsekedve mesélte, hogy a Megyei Levéltárban egy belügyminiszteri rendeletet olvasott, amiben az állt, hogyha jól viseli magát a tárgyalás során, akkor őt majd a megye eltartja, sőt megyei alkalmazott is lehet belőle. A kormány persze sietett megcáfolni a gyerek állítását. Valójában az álokiratot szándékosan csempészték Móric szeme elé, de a terv kigyalói nem gondoltak arra, hogy a gyerek az ügyet nyilvánosan kifecsegi.

A következőkben megkísérlem a gyereken zajló lelki történéseket mélylélektani megközelítésben feltárni. A lelki történéseket három aspektusból, az énerők, a hasítás és az agresszorral való azonosítás szempontjából vizsgálhatjuk.

Az énerők: az állatok rituális levágása, a fiúgyerekek rituális körülmetélése legyengíti a gyermek énejét, felerősíti kasztrációs szorongását, felfokozza szado-mazochista képzeletét. Mindkét véres jelenet nagyon különbözik a környező családok rituáléjától.

Az elkülönítettség, a másság megkérdőjelezi mindkét rituálé elengedhetetlenségét, hiszen a rituális állatlevágás látványa ijesztő a néző számára. A fájdalmas cirkumcízión is csak a zsidó gyerek osztályrésze. (Legalábbis az európai társadalmakban.) Scharf Móricnál mindehhez hozzájárul az anyja kisgyermekkorai elvesztése, az apa újabb házassága, a mostohaanya terhessége, a csecsemő halála okozta szorongások. Szinte a csecsemőhalállal egy időben zajlik a metszőválasztás és Eszter eltűnése, mindkettő heves indulatokat és véres fantáziákat gerjesztve.

A duális gondolkodás sajátossága, hogy két különböző, de egy időben, egyszerre történő eseményt a lelki működés könnyűszerrel kapcsol össze és hoz ok-okozati összefüggésbe.

Amikor Móricot letartóztatják, az említett események a tudattalan fantáziákat már felkavarták.

A hasítás: a fantáziákban a cirkumcízión kasztrációt, félelmetes agressziót jelent. A metsző a fantáziában a kasztráló apa. De a vallató csendőr már nem fantáziatermék, hanem reális agresszor. Így a fantáziában átélt kasztráló apa helyébe egy reális, valóságos agresszív személy lép, aki azonban egyszerre, egy időben két különböző szerepben tűnik fel a gyerek előtt. Ha a gyerek megteszi, amit követel tőle, nemcsak megszabadul a vallatástól, de dúsan meg is jutalmazza. Ha viszont ellenszegül, örökre a börtönben marad. A két ellentétes alternatíva a gyereket feltétlen hatalmában tartó személytől indul el. A személyhez kötött ambivalencia úgy felfokozódik, hogy megtörténik a hasítás az egyszerre jó és rossz személyről áttolva és hasítva a jó és a rossz vallásra. Az egy személytől átélt ambivalenciának jól ismerjük ősmodelljét. A tápláló anya egyszerre jó is meg rossz is. Összekapcsolódik az anya, a csecsemőhalál, a rossz zsidó sors mint múlt és a jó vármegyei élet mint jövő, és nem csoda, ha megindul a pozitív és negatív érzelmek teljes polarizációja.

A gyerek személyiségének az átformálódását csak az agresszorral való azonosítás tükrében érthetjük meg.

Amikor a vizsgálati fogságból a gyerek Henter Antal családjába kerül, jó cserét csinál. Nemcsak a vizsgálati fogsághoz, hanem régi családi életéhez viszonyítva is. Otthon nem kocsi-kázott apjával, nem forgott úri társaságban, nem hallgatott cigányzenét, nem volt házitanítója. Nem járt levéltárba, nem olvasta a legfrissebb újságokat, és főleg nem fordítottak személyére megkülönböztetett figyelmet, amire – úgy tűnik – a gyerek nagyon vágyott. Emlékszünk vallomására: „A mostohaanya nem szokott a mostohagyerekekre nagyon felügyelni.” Szókincse, műveltsége, a várnagnál töltött tíz hónap alatt ugrásszerűen megnőtt. Itt vilantják fel előtte a végleges társadalmi felemelkedés lehetőségét. A hamis tanúzás, a bemagolt lecke

pontos felmondása az egyetlen ár, amit az úri életért fizetni kell. Van-e olyan tizenöt éves gyerek, aki közel másfél éve átélt traumás történések után, legyengült erővel képes a vallatás okozta hasítást és az agresszorral való azonosítást egy monopolizált környezetben leküzdeni, és az őt hatalmában tartónak ellentmondani?

Ha analitikus szempontból elemezzük a gyerek tanúvallomását, megértjük, hogy az nem más, mint a tudattalan fantáziák verbalizálása.

Azért olyan látványos a börtönből Henterhez kerülő gyerek személyiségének átalakulása, mert Henter családi környezete egyszerre védi meg a börtön fenyegető szeparációs szorongásától, a reális, az antiszemitizmussal járó egzisztenciális fenyegetéstől és családjában átélt feszültségektől. Eötvös jól követi a gyermekben zajló történéseket, de nem a tudattalan folyamatok felől közelíti meg azokat, miként Krúdy is teszi, hanem a környezet bűnös ráhatását teszi felelőssé a gyermekben kiala-

kuló negatív indulatokért, a gyerek negatív személyiségfejlődéséért.

Ma, egy évszázaddal az események után talán úgy véljük, Eötvösnek nem lehetett túl nehéz dolga igazolni a bírósággal és a közvéleménnyel elfogadtatni, hogy a vérvád konstruált per. Nem így van. Pauler Tivadar, igazságügyminiszter, jogtudor, a Budapesti Egyetem büntetőjog-tanára, tudományos író, hitt a vérvádban. Korniss Ferenc, a bíróság elnöke, a jogtudományok professzora, európai műveltségű tudós, magát nyíltan demokratának és felvilágosultnak valló férfiú, maga is szentül hitte, hogy Solymosi Esztert a perben felmerült körülmények közt a vádlottak fosztották meg életétől.

Eötvös azt a célt tűzte maga elé, hogy a felmentő ítélet teljes értékű legyen. Bűncselekmény hiányában mondassék ki, és ne bizonyítékok hiányában mentsék fel a vádlottakat, mert ez nem döntötte volna meg a vérvád rágalmét. Célját sikerült elérnie. A több mint egyéves fogságban tartott vádlottakat szabadon bocsátották. Scharf József ragaszkodott ahhoz, hogy fiát tizennégy hónap után végre visszakapja. Eötvös táviratban fordult Tisza Kálmán miniszterelnökhöz, hogy az apa sürgető kérését teljesítsék. Tisza azonnal intézkedett. Augusztus 4-ikén, talán éppen a tizenötödik születésnapján 5 órakor a gyerek Eötvös lakásán volt, ott várt rá az apja. 6 órakor már indult velük a vonat Budapestre. Móric csak néhány napig volt Budapesten, hamarosan Hollandiába, Amszterdamba került gyémántkőszőrüsnek. „Isten tudná, hogy miért választotta ezt az életpályát. Mintha a saját életén esett csorbát akarná kiköszörültni végig az egész életén” – írja Krúdy Móric pályaválasztásáról.

Elgondolkodtató a gyémántkőszőrüs mesterség választása. Móric gyermekként nem tudta gyenge énjét megvédeni a reá ható környezeti hatásoktól. Átformálták, megváltoztatták, nyelvét „élesre köszörülték”. Ismert jelensége az öngyógyításnak a passzívan elszenvedett szerep aktívba fordítása. Mint gyémántkőszőrüs, kezével a legkeményebb kőzetet ő formálta, változtatta tisztán csillogó ék-szerré.

Anna Margit szentendrei kiállításán van egy festmény Scharf Móricról. Ott áll egyedül, kitzasztottan az emberek köréből, mellette a vérrel töltött cserépedény. Ez a kép nem tükrözi a valóságot. A valódi képet Eötvös festette, és nemcsak a tizennégy éves gyerekről, hanem a vérvádat kiagyáló politikai körök vezető személyiségeiről is. Az 1894-es Dreyfus-perben Zola nevéhez fűződik az igazság kiharcolása. Ahogy Zolában testesült meg a Dreyfus-per idején Franciaország lelkiismerete, úgy képviselte a tizenkét évvel korábban zajló tisztaeszlári perben Eötvös Károly Magyarország lelkiismeretét.

KOLOZSVÁRI SÁNDOR METSZETE

